

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Морозова Л.П., Бондарчук А.О., Варук Ю.С.

Вінницький кооперативний інститут

У статті розглядається сутність поняття екологічної культури. Зроблено огляд екологічних цінностей в структурі екологічної культури. Акцентується увага на ціннісному підґрунті екологічної культури. Формування екологічної культури та вироблення екологічної свідомості як необхідної умови для вирішення складних екологічних проблем.

Ключові слова: цінність, екологічна цінність, моральна цінність, екологічна культура, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Нинішня екологічна ситуація в багатьох країнах характеризується як глибока еколого-економічна криза. Критичність екологічної ситуації призвела до активних пошуків шляхів подолання екологічних негараздів. Впровадження екологічно чистих, безвідходних технологій, інших коректив науково-технічного прогресу, становлення еколого-економічного механізму природокористування, безумовно, викликали позитивний ефект щодо покращення екологічної ситуації в окремих регіонах, проте в цілому цей ефект виявився тимчасовим, локальним та несуттєвим у глобальному вимірі екологічних проблем.

Критичне осмислення цього досвіду призвело до думки, що витoki екологічної кризи сягають своїм корінням у систему світогляду людства, розуміння ним свого місця в природі. Тобто одним із шляхів розв'язання екологічних проблем є формування певного екологічного світогляду, екологічної свідомості, екологічних цінностей людини, а відтак – її екологічної культури.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування екологічної культури як широких кіл громадськості, так й окремих індивідуумів. Разом із тим поняття екологічна культура на сьогодні ще не є визначеним однозначно. В найбільш загальному вигляді цим терміном позначають певний тип ставлення людства до природи, який регулює їх взаємини. Проте різні автори вкладають неоднаковий зміст у сутність даного

феномена, розглядають його під різними кутами зору, у контексті різних відношень. Це пояснюється тим, що екологічна культура належить до сфери загальної культури, саме поняття культура у філософському лексиконі розглядається як одне з найполісемантичніших.

Таким чином, визначення сутності поняття «екологічна культура» потребує проведення спеціального аналізу як з точки зору розуміння сутності терміна «культура», так і конкретизації його в обсязі поняття «екологічна». Аналіз останніх досліджень і публікацій. Радикальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, вимагають значного коригування традиційної системи цінностей. Власне кажучи, таке коригування відбувається, але стихійно й не зовсім усвідомлено. Як вважає, Н. Аббаньяно, домінуючими нині є прагматизм та цинізм. Все ставлять під сумнів, у тому числі й мораль. Причому спостерігається скептичне ставлення не до окремих цінностей, а до цінностей взагалі. Самі ж цінності нерідко постають як прекраснодушні ідеали, віддалені від повсякденного буття. Такі ідеали в повсякденному житті є малоефективними, відволікають від нагальних проблем і дезорієнтують. Їхня дієвість залежить від того, наскільки вони є цінностями реального життя.

Такими цінностями, на думку М. М. Кисельова, безперечно, є екологічні. Нині на перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого

погіршення екологічної та соціальної ситуації. У зв'язку з цим активно здійснюються перегляд традиційного ставлення як до людини, так і до природи, пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння перспектив людини [1, с. 282].

Формуванню екологічної культури та виробленню екологічної свідомості як необхідних умов для вирішення складних екологічних проблем присвячено чимало досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Серед робіт вітчизняних філософів значний інтерес представляють дослідження В. П. Андрущенка, І. В. Бичка, М. М. Кисельова, Е. С. Крисаченка, М. Ф. Тарасенка, В. І. Шинкарука, в них здійснений ґрунтовний аналіз світоглядних, методологічних, еколого-етнічних аспектів проблеми. Розгляд проблем формування саме екологічних цінностей проводиться в межах дослідження різких аспектів екологічної проблем. Найбільш перспективними є дослідження, проведені сучасній філософській літературі, і розглядають формування екологічної цінності та екологічної культури як самостійні проблеми в рамках дослідження проблем глобальної, соціальної екології та екології людини. При цьому взаємодія людини природи розглядається в економіко-виробничих, соціокультурних, аксіологічних та онтологічних аспектах. Серед цих досліджень заслуговують на увагу роботи вчених М. І. Будикє, Е. В. Пірусова та інших.

Цій проблематиці присвячено також немало робіт західно-європейських та американських авторів. Серед них слід відзначити роботи Н. Борлауга, Д. Ікеда, Б. Коммонера; Д. Медоуза, А. Печчеї, Д. Тінбергена, Уайта та інших дослідників.

Цінність, за М. Савостьянковою, є фундаментальною смисловою основою людського буття, певний об'єктивний критерій по той бік усіх об'єктів та суб'єктів. Вона є доцільністю вищого антропологічного рівня. Доцільність людської діяльності формується на практиці. Вона об'єктивно відображає історію людської праці, що стала своєрідною логікою діяльності суспільної людини. В 2 суб'єктивному аспекті – ціль характеризує спосіб освоєння людиною природної і суспільно-історичної дійсності в формах людської практики; в ній представлена і опосередкована вся предметна структура діяльності. Саме тому доцільність виступає структурно-функціональним компонентом діяльності і, в той же час, є загальним духовно-практичним способом буття людини. В цій особливій якості вона є необхідним елементом культури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування екологічних цінностей обумовлюється потребами практики, розвитком світової цивілізації, що підійшла до катастрофічної межі. Екологічна криза сьогодні охопила більшість регіонів планети. Руїнація життєтворчих основ існування людства набула глобального характеру, загрожуючи знищенням не лише людини, а всьому живому на Землі. Екологічна криза призводить до незворотної деформації етнічного та культурного розмаїття, цілих пластів в історії людства. Традиційні методи взаємодії людини та природного довкілля вичерпали себе. Виникла нагальна потреба зміни осново-

положних парадигм існування людства. Кризова ситуація, яка склалася в країні, зумовлює необхідність переосмислення основоположних світоглядних орієнтацій, вимагає радикального вдосконалення людських якостей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне дослідження екологічних цінностей, як основних аспектів становлення і розвитку екологічної культури

Виклад основного матеріалу. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій знаходиться у центрі уваги сьогодення. Це значною мірою зумовлено тим, що ціннісна система суспільства, яка панувала протягом десятиліть, інтенсивно руйнується. Як переконливо доводять українські соціологи, «ознаки невизначеності, несвідомості та анонімності характеризують загальну соціокультурну ситуацію» [2, с. 35].

Ціннісні орієнтири суспільства є складними структурними утвореннями, які з одного боку не можуть не враховувати особистісні переваги, а з іншого, здатні через посередницьке регулювання впливати на формування орієнтації груп і конкретних особистостей, направляючи їх діяльність в те чи інше русло.

Розглядаючи традиційні ціннісні орієнтири стосовно екологічної ситуації, що склалися на початок ХХІ століття, доцільно враховувати і те, що головними ціннісними орієнтирами особистості є роздуми про смисл життя і моральність буття. Вказані орієнтири утворюють стержень духовності особистості, ними визначається міра її здатності до активної, і, разом з тим, екологічно безпечної діяльності. Ціннісні орієнтири соціуму, утворюючи конгломерат державного масштабу, важко піддаються загальним і екологічно обумовленим оцінкам в силу специфічності їх об'єктивних і суб'єктивних параметрів.

Поняття «цінність» у філософській обіг ввели в 60-х роках ХІХ ст. німецькі неокантіанці Р. Г. Лотце, Г. Коґен. З того часу це поняття, потреба в якому, очевидно, назріла, завоювало міцні позиції у філософії, культурології і сформувалась спеціальна галузь філософського знання – аксіологія, до завдань якої належить вивчення природи цінностей, їхнього місця в реальності, структури ціннісного світу [3, с. 113].

Цінність – термін який широко використовується у філософії, соціології, культурології, слугує для визначення людського, соціального і культурного значення певних явищ дійсності. У філософському контексті цінність – це «термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного».

Кожна історично конкретна суспільна форма характеризується специфічним набором цінностей, система яких виступає в якості найбільш високого рівня соціальної регуляції. В ній зафіксовані критерії, визнані даним суспільством, соціальною групою, на основі яких розгортаються спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні суспільні інститути і ціле направлені дії людей – як індивідуальні, так і колективні.

В екологічних довідниках, в тому числі й у трьохтомній «Екологічній енциклопедії», що нещодавно вийшла у Києві, термін «екологічна цінність» відсутній, але розкривається зміст

цінності (вартості) існування. Цінність(вартість) існування виражає готовність індивіда заплатити за те, щоб забезпечити існування флори, фауни і місця їх існування, навіть якщо індивід ніколи особисто не зможе використовувати дані ресурси. Інколи ця цінність включає спадкову(успадковану) цінність. Основне джерело – альтруїзм по відношенню до нащадків, друзів, родичів, людству чи самої природи.

Кожне суспільство будує життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить. У них втілені його цілі й призначення, погляди на життя і суспільні інститути, на місце і роль людини, життя сім'ї, громади, нації, всього людства на землі.

Система цінностей є складним та суперечливим утворенням, які Альбер Швейцер назвав «благоговінням перед життям». Нині постає нагальна потреба у переосмисленні стратегії людства в планетарному масштабі. А для того, щоб нести таку відповідальність, слід продумати програму подальших дій,кардинально переосмислити систему цінностей. На перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної та соціальної ситуації. Активно здійснюється перегляд традиційного відношення як до людини, так і до природи,пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння перспектив людини.

Цінність – явище соціальне. Ціннісний діапазон показує відносність критеріїв ціннісного вибору, зумовленість сучасним моментом, історичними обставинами. Ціннісні критерії переносять проблеми вибору напрямку дії людини в моральну площину. Критерієм визначень наших ціннісних уподобань може бути почуття щастя, яке вони викликають: у нас, у нашій родині, в суспільстві, у людства. Справжня надія на перемогу над де гуманізованим суспільством-мегамашиною в ім'я побудови гуманного індустріального суспільства передбачає як умову те, що в життя будуть внесені традиційні цінності та з'явиться суспільство, в якому можливі любов та цілісність (Е. Фромм) [4, с. 300].

Аналіз першопричин негативних екологічних явищ, викликаних антропогенезом, сприяв і визнанню того, що треба вчитися усвідомлювати природу як незаперечну морально-світоглядну цінність, відтак залучаючи її у сферу моральних відносин.

Цінності поділяються на матеріально-орієнтовані та духовно-орієнтовані. Вони визначають поведження людей як на глобальному, так і на індивідуальному рівнях. Особистість, починаючи з родинних відносин, постійно вчиться вміння ототожнювати себе не тільки з власними, але й із суспільними цінностями.

Матеріально-орієнтовані цінності сконцентровані в просторі й часі матеріальної власності, грошей, прибутків, кар'єри та ін. Вони не дають змоги збагнути єдність усього живого і є перешкодою до розуміння того, що матеріальна власність і особистий успіх, здобути на шкоду іншим, не довговічні,що зрештою доведеться відповідати за свої дії. Ці цінності є основними у сфері функціонування матеріально-практичного етичного напрямку.

Духовно-орієнтовані цінності – універсальні, спрямовані на благо, єдність у різноманітті, толерантність, любов, повагу до всіх форм життя. Саме вони слугують основою моральних відносин між людьми, між людством і природою. Вони є наслідком культурного прогресу людського суспільства та становлять основу духовно-практичного етичного напрямку [5, с. 69].

Ціннісні фактори формують світогляд, під впливом якого суспільство дає оцінку явищ природи, а потім обирає спосіб її використання. І якщо це відбувається з погляду матеріально-практичного напрямку, де превалює значення ціннісної вартості навколишнього середовища, то дії суспільства спричиняють загибель довкілля на всіх рівнях.

Екологічна цінність у своїй суті несе риси й особливості, властиві будь якій цінності. Як зазначає О. Сухомлинська, екологічні цінності природи і навколишнього середовища, в якому ми живемо. Займають мало не останнє місце. «Дотепер, наголошує вона, – ми взагалі не звертали увагу на них, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні, нищівні продукти своєї діяльності і в особистісному плані, і в соціальному.

Специфіку екологічних орієнтирів людини щодо природи вчені (О. Захлебний, І. Суравегіна, О. Сідельковський, Г. Тарасенко) вбачають у їх універсальності у тому, що «вони охоплюють властивості природи з точки зору не тільки практичної, утилітарної цінності, алей пізнавальної, естетичної, моральної, економічної.

У сучасній науковій лексиці поняття «екологічна цінність» активно набуває поширення. Формується певна система екологічних цінностей, зокрема багато уваги приділяється співвідношенню традиційного та інноваційного в сучасних аксіологічних розвідках.

Тенденції розвитку сучасного соціуму в контексті екологічних цінностей можуть бути розглянуті як у теоретичному, так і в практичному розрізі. В теоретичному аспекті – це загальне усвідомлення людиною (суспільством)необхідності дотримання екологічних вимог та цінностей. У практичному – це здатність реалізувати таку необхідність. Світ цінностей багатий і різноманітний, але однією з головних цінностей є оточуючий нас природний світ.

По відношенню до екологічних цінностей задеклароване загальне позитивне відношення до природи дуже часто не співпадає з конкретною моделлю екологічної поведінки. В ситуації реального вибору, коли дійсно потрібно відмовитися від певних благ цивілізації з метою збереження природного довкілля,екологічні цінності програють. Хоча слід визнати, що відношення суспільства до екологічних цінностей неоднозначне: існує певна ієрархія, де, як показує дослідження, більш високий ранг отримують цінності побутово-прагматичного типу, тісно пов'язані з умовами буття людей. Домінує, зокрема, стурбованість щодо чистоти повітря, чистої води тощо. В цілому, екологічні цінності поки що не є пріоритетними для нашого сучасника.

Сьогодні вже можна говорити про тенденцію формування єдиної шкали екологічних цінностей, екологічних орієнтацій обумовлених масштабами екологічної кризи яку переживає людство. Таку

шкалу цінностей можна визначити в таких загальних параметрах:

Природа – необхідна передумова створення як засобів життєдіяльності, так і засобів виробництва, без яких існування соціуму є принципово неможливим.

Природа є основою морально-естетичного, духовного існування людини, умовою її гармонійного розвитку, поза рамками якого буття соціуму втрачає свій зміст.

Аксіологічний аспект взаємин із природою пронизує майже всі сфери життєдіяльності людей. Поява екологічних цінностей вірогідно була виразом зацікавлено-діяльницького відображення у свідомості людей перших несприятливих екологічних ситуацій. З розвитком продуктивних сил і, отже, з розширенням впливу на природу, з'являються все нові і нові екологічні цінності, що узагальнюються і систематизуються до глобального масштабу. Сучасні екологічні цінності відображають незадовільний рівень нашої екологічної культури. Виражаючи потребу в більш високій культурі ставлення до об'єктів природи, екологічні цінності взаємодіючи з моральними цінностями, орієнтують на своєчасну і якісну їх реалізацію, тим самим конструктивно впливаючи на розвиток екологічної культури.

Специфіка екологічної цінності обумовлюється, з одного боку, специфікою об'єктів оцінки – об'єктів природи, їхньою складністю, різноманітністю зв'язків, особливостями взаємодії з іншими об'єктами природи і збиранням у більш загальні екологічні системи, аж до біосфери. Екологічні цінності виводять діючого суб'єкта на контакт з іншими суб'єктами, тобто з'являються між суб'єктні відносини, де застосовуються вже моральні принципи, норми, критерії і цінності.

Специфіка моральних цінностей полягає у тому, що вони виражають зацікавленість, відношення суб'єкта до особливого об'єкта – до сфери між суб'єктних відносин і їх носія – людини. Між суб'єктні відносини неминує чимось опосередковуються, зокрема екологічною діяльністю.

Моральним і екологічним притаманна аналогічна властивість пронизувати багато сфер людської діяльності. Але екологічні цінності функціонують і мають сенс лише в сферах прямої і непрямої взаємодії суб'єкта з об'єктом природи.

Взаємовідношення екологічних і моральних цінностей характеризують сутність вимог і потреб, що випливають з екологічної ситуації. Ставлення до природи, таким чином, попадає у сферу дії моральних феноменів – совість, відповідальність, борг. Це означає, що екологічні відносини є одночасно і моральними відносинами.

Екологічні відносини мають моральний аспект і постають як конкретний прояв більш загальних – моральних цінностей, що функціонують у системі, «суб'єкт – об'єкт природи – суб'єкт». Тут моральна поведінка людей виступає як більш суттєва і загальна цінність, а екологічна цінність як підлегла – окремий, специфічний випадок прояву моральності.

Тому, система цінностей є необхідною складовою культури і зокрема екологічної. Динаміка підвищення рівня екологічної культури залежить від загальної культурологічної, соціальної ситуації суб'єкта (суспільства), тобто залежить від рівнів конструктивного розвитку інших сфер діяльності. На розвиток екологічної культури значно впливає моральне мотивування екологічної діяльності. Чим вище рівень моральності культури, тобто чим більше моральних цінностей, наповнених реально функціонуючим сучасним змістом, тим швидше розвивається й екологічність культури, тим своєчасніше і якісніше через високу відповідальність суб'єктів реалізуються екологічні цінності сучасності.

Висновки і пропозиції. Отже, звернення до екологічних цінностей є не лише потужним чинником формування ціннісної свідомості, її екологічної культури, але й є дієвим рушієм розвитку екологічної свідомості, мислення активної громадської природоохоронної позиції. Ми маємо досить складну картину ціннісного орієнтування нашого сучасника в складній ситуації екологічної (що стає вже антропологічною) кризи в глобальному масштабі. В загальному вигляді реальність екологічної загрози ні в кого вже не викликає сумнівів. В сучасній аксіології, як філософського вчення про цінності, екологічні цінності набувають все більшої значущості. Проте бажана система цінностей, де було б достатньо враховано екологічні аспекти майбутнього цивілізації ще не створена. Вона ще перебуває на стадії формування, як майбутня фундаментальна складова культури XXI ст.

Список літератури:

1. Кисельов М.М. Національне буття серед екологічних реалій / Кисельов М.М., Канак Ф.М. – К.:Тандем, 2000. – 320 с.
2. Ценностные ориентиры личности. Пути и способы их формирования // Тезисы докладов научной конференции (22–23 мая 1984 г.). – Петрозаводск: Изд-во ПГУ, 1984. – 84 с.
3. Малахов В.А. Етика / В.А. Малахов // Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2000. – 384 с.
4. Світ, людина і суспільство: Хрестоматія / Упоряд. І.П. Арцишевська, Р.А. Арцишевський. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1997. – 400 с.
5. Молотова О.М. Формування екобіотичного світогляду-фактор оптимізації діяльності особистості / О.М. Молотова // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 44. – Режим доступу: www.filosof.com.ua/publik.htm

Морозова Л.П., Бондарчук А.О., Варук Ю.С.

Винницкий кооперативный институт

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается сущность понятия экологической культуры. Автор проводит обзор экологических ценностей в структуре экологической культуры. Акцентируется внимание на ценностной основе экологической культуры. Формирование экологической культуры и выработки экологического сознания как необходимого условия для решения сложных экологических проблем.

Ключевые слова: ценность, экологическая ценность, нравственная ценность, экологическая культура, экологическое сознание.

Morozova L.P., Bondarchuk A.O., Varuk Y.S.

Vinnitsia Cooperative Institute

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL VALUES IN THE FORMATION OF AN ECOLOGICAL CULTURE OF THE INDIVIDUAL

Summary

The article considers the essence of the concept of ecological culture. The author reviews the environmental values in the structure of ecological culture. Attention is focused on value-based environmental culture. Formation of ecological culture and development of ecological consciousness as a necessary condition for solving complex environmental problems.

Keywords: value, ecological value, moral value, ecological culture, ecological consciousness.